

AUDYT A KRYMINALISTYKA¹

Mgr., Jerzy Dembiński,
Centrum Nauk Sądowych Uniwersytetu Warszawskiego,
ul. Miecznikowa 1, 02-096 Warszawa, Poland,
<dziekanat.cns@uw.edu.pl>

Wstęp

Postępująca profesjonalizacja przestępczości zmusza organy ścigania do nieustannej superwizji stosowanych metod zwalczania tego zjawiska. Niesie to za sobą potrzebę modyfikacji istniejących narzędzi oraz nierzadko wymusza zastosowanie interdyscyplinarnych rozwiązań, pozwalających na zbliżenie się do – będącej zawsze o krok przed wymiarem sprawiedliwości – przestępczości. Dla jej skutecznego zwalczania potrzebne są więc techniki i taktyki kryminalistyczne, łączące aktualną i najlepszą wiedzę z wielu dziedzin naukowych.

Za dobry przykład szczególnego skomplikowania materii uznać można przestępczość białych kołnierzyków – lub inaczej – przestępczość korporacyjną. Cechuje się ona tak zwanym wysokim progiem wejścia; dla skutecznego popełniania tego rodzaju przestępstw wymagana jest dobra znajomość danego zagadnienia, struktury organizacji, czy – na przykład – wielu instrumentów o charakterze finanso-

wo – księgowym. Takie czyny różnią się zdecydowanie od przestępczości pospolitej, której zwalczanie dla dwudziestopierwszowiecznej policji nie powinno stanowić szczególnego wyzwania.

Nie zaskakuje więc fakt wykorzystania dorobku kryminalistycznego na gruncie innych dziedzin o charakterze kontrolnym czy śledczym. Przykładem takiego obszaru jest audyt śledczy, będący wyodrębnionym działem szeroko rozumianego audytu, mający charakter zbliżony do policyjnej pracy analitycznej i dochodzeniowo-śledczej. Nierzadko to właśnie audytorzy śledczy jako zewnątrzni konsultanci dokonują niezbędnych czynności dla zabezpieczenia istotnych informacji, mających znaczenie dla potencjalnego procesu sądowego. Z tego też względu opisanie specyfiki pracy i wykorzystywanych przez audytorów śledczych metod kryminalistycznych autor uznał za istotne poznawczo z naukowego punktu widzenia.

Część I: Wprowadzenie do audytu

Audyt jest formą oceny działalności danego podmiotu lub jego części składowych², który może przybierać różne formy. Dwie najogólniejsze kategorie to audyt zewnętrzny oraz wewnętrzny. Cechą szczególną audytu zewnętrznego jest fakt, że pochodzi spoza audytowanej jednostki, gdyż przeprowadzany jest na zlecenie osób prawnych, na przykład w celu weryfikacji działalności podmiotów i ich sprawozdań finansowych. Natomiast audyt wewnętrzny jest wpisany w ramy organizacji działem, którego zadaniem jest weryfikacja i optymalizacja procesów zachodzących w ramach działalności danej firmy³. Jest to niejako pomoc w usprawnianiu mechanizmów kluczowych dla prawidłowego funkcjonowania przedsiębiorstwa czy instytucji. Zasadniczym celem audytu wewnętrznego jest więc wniesienie do organizacji wartości dodanej poprzez wskazywanie obszarów, które należy poddać udoskonaleniu.

Dla potrzeb pracy wybrano i porównano dwa rodzaje działalności audytorskiej – audyt wewnętrzny oraz audyt

śledczy (będący częścią audytu zewnętrznego). Skupienie uwagi na tych rodzajach audytu jest nieprzypadkowe, bowiem pozwala na wyraźniejsze rozróżnienie cech szczególnych obu procesów, a także stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat audytu dochodzeniowego i jego specyfiki.

Audyt śledczy początkowo nie był wyodrębniany z szeroko pojętego audytu. Wzmianki na temat śledczej roli księgowych można znaleźć w literaturze z początku XX wieku⁴. Mimo późniejszego przeświadczenia o braku obowiązku wykrywania nadużyć w organizacjach, w tamtym okresie zaznaczano, iż detekcja oszustw w przedsiębiorstwach jest jednym z trzech głównych zadań audytora⁵ oraz jedną z najważniejszych funkcji profesjonalnych księgowych czy audytorów⁶. Rzeczywistość rozminęła się jednak z założeniami i coraz bardziej widać było różnicę między spodziewanymi rezultatami pracy audytora (w postaci wykrycia oszustwa, jeśli takowe wystąpiło) a realnymi wynikami ich pracy. W środowisku audytorów zauważyć można było rozdzźwięk w rozumieniu

1 Straipsnis parengtas panaudojant 2020 m. Varšuvos universitete Tarpfakultetiniame Teismo mokslų centre (Centrum Nauk Sądowych Uniwersytetu Warszawskiego) apginto magistro baigiamojo darbo medžiaga. Žr., Dembiński, J. (2020). *Audyt a kryminalistika*. (Darbo vadovas – prof. habil. dr. Tadeusz Tomaszewski).

2 Hasło „Audyt wewnętrzny”, *Definicja audytu wewnętrznego, Kodeks etyki oraz Międzynarodowe standardy praktyki zawodowej audytu wewnętrznego. Tłumaczenie na język polski*: <<https://www.iaa.org.pl>>.

3 Price Waterhouse&Coopers, *Audyt wewnętrzny a audyt zewnętrzny – możliwości i oczekiwania w zakresie współpracy*, 2012: <<https://www.iaa.org.pl>>.

4 Zob. np. Montgomery, R. H. (1909). *Auditing. Part I, Instruction Paper, vol. 1.*, American School of Correspondence, Chicago.

5 Grey, O. R., Moussalli, S. D. (2006). Forensic accounting and auditing united again: A historical perspective. *Journal of Business Issues*. 2, S. 15.

6 Benington, H. (1918). *The Detection of Frauds*. S. 3.

opisywanego badania przez praktyków a zainteresowanymi detekcją podmiotami⁷. Znamienne było skupienie audytorów na kontroli procesów – czyli wspomnianym wcześniej audycie wewnętrznym – i brak poczucia odpowiedzialności za wykrywanie oszustw. Taki stan rzeczy spowodował, że oszustwa sprawozdawcze, powodujące rozległe szkody, pozostały w próżni i nikt nie poczuwał się do powzięcia odpowiedzialności za ich wyjaśnienie. Jednocześnie badania przeprowadzone przez amerykańskiego socjologa E. Sutherlanda pokazały, że wiele rodzajowo poważnych i dotkliwych w skutkach przestępstw jest domeną osób o wysokim statusie społecznym i mocnej pozycji na rynku pracy. Przestępstwa te charakteryzuje bardzo wysoki stopień profesjonalizacji, a także specyficzny obszar, w jakich powstają⁸. Teoria Sutherlanda stanowiła przyszlą inspirację do badania oszustw i nadużyć o charakterze ekonomicznym, popełnianych przez osoby na stanowiskach kierowniczych, a także wyodrębnienia audytu śledczego.

Współcześnie wykrywanie oszustw i nadużyć jest uznane za jeden z głównych obiektów zainteresowania audytu jako takiego. Prawdą jest jednak, że audytorzy nie stanowią „zabezpieczenia” dla firmy. Specyficzna praca śledcza wewnątrz organizacji nie leży w gestii audytora. Zgodnie z wyklarowanymi na przestrzeni lat najlepszymi praktykami, tego typu działania powinien podejmować powołany na daną okoliczność zespół audytu śledczego⁹. Audytorzy przez lata postrzegani byli jako główni odpowiedzialni za detekcję nadużyć i oszustw w przedsiębiorstwach. Jednak doświadczenie pokazało, że nie mogą zostać pozostawieni sami sobie, a wspierać ich powinien odpowiednio zorganizowany system ładu korporacyjnego, zarządzanie ryzykiem oraz kontrole wewnętrzne. Jedną z gałęzi działu zarządzania ryzykiem jest audyt śledczy.

Audyt śledczy jest obejmuje szeroki wachlarz usług, w języku angielskim określanym mianem *forensic services*. Oprócz wspomnianej, najbardziej rozpowszechnionej nazwy, w literaturze spotkać się można z również z określeniem *audyt dochodzeniowy* czy *rachunkowość sądowa*¹⁰. Mimo różnic w terminologii, bez względu na miejsce świadczenia usług audytorskich, audyt śledczy przybiera przeważnie tę samą formę: określić go można jako zewnętrzną usługę o charakterze śledczym, która inicjowana jest w wyniku podejrzenia popełnienia przestępstwa lub nadużycia wewnątrz organizacji, niezależnie od jej struktury czy przynależności sektorowej¹¹. Jest to więc działanie mające na celu detekcję i eliminację negatywnych z punktu widzenia klienta zjawisk, zachodzących w sferze działania danej organizacji, a także zabezpieczenie wrażliwych obszarów przed potencjalnymi nadużyciami oraz redukcja szkód, powstałych w wyniku stwierdzonego oszustwa.

Praca audytora śledczego porównywana jest często do pracy policyjnej. Podobnie jak funkcjonariusz policji, audytor powinien cechować się szeroko rozumianym „zacięciem kryminalistycznym”, gdyż wyniki jego pracy mogą zostać wykorzystane w postaci materiału dowodowego, prezentowanego przed sądem. Historia pokazuje, że w przeszłości umiejętności śledcze nie były domeną audytorów, co przełożyło się bezpośrednio na niemożność detekcji wielu nadużyć. Dzisiaj, umiejętności dobrego audytora śledczego to połączenie wiedzy z zakresu finansów, rachunkowości czy prawa gospodarczego oraz prawa dowodowego, kryminalistyki, kryminologii i psychologii. Ten niecodzienny zbiór umiejętności powoduje, że audytorami śledczymi zostają najczęściej osoby, posiadające doświadczenie w szeroko rozumianym audycie lub byli pracownicy służb, którym dobrze znana jest praca dochodzeniowo-śledcza.

Mając na względzie kryminalistyczny charakter prowadzonych czynności, należałoby wskazać na zasady, jakimi kierować się powinien zespół audytu śledczego. Prowadzone w toku śledztwa – rozumianego raczej jako zlecenie – czynności powinny się opierać o ukształtowane w ramach prawa karnego procesowego zasady. Jest to istotne zarówno ze względu na ochronę osób podejrzanych, jak też charakter prowadzonych działań, które nierzadko wkraczają w prywatną sferę jednostki. Jednakże audytor śledczy nie jest funkcjonariuszem publicznym, a jego działania nie wynikają z prawa karnego procesowego. Zasady te stanowią niejako *state of the art* audytu, a nie jego wynikające z ustawy obowiązki. Bowiem postępowanie według zasad procesowych pozwoli na lepsze przeprowadzenie czynności i zebranie materiału dowodowego, który oparty o wyżej wymienione zasady będzie zdecydowanie bardziej wiarygodny i pełny. Kryminalistyczny charakter działań, podejmowanych w ramach audytu śledczego, objawia się również poprzez inicjowanie czynności zorientowanych na taktykę i technikę kryminalistyczną.

Audyt wewnętrzny różni się zasadniczo od audytu śledczego. Zadaniem audytora wewnętrznego jest odpowiedź na pytanie, czy zachodzące w organizacji procesy i tworzone sprawozdania są zgodne z wymogami i nie zawierają nieprawidłowości (bez rozróżnienia na nieprawidłowości celowe i przypadkowe). Audytor śledczy musi niejako patrzeć za dostępnymi informacjami, by w przypadku podejrzenia oszustw czy nadużyć ustalić fakty, dokonać oceny zebranego materiału dowodowego i określić skalę malwersacji, poniesionych szkód oraz jej aktorów. Rozróżnienie to jest o tyle istotne, że obie profesje wymagają w pewnym procencie podobnych umiejętności, jednak cel przeprowadzanych badań determinuje wykorzystanie odrębnych metod i posiadania przez osobę kontrolującą innych umiejętności. Różnice między audytem wewnętrznym a audytem śledczym obrazuje poniższa tabela

Tabela 1. Różnice między audytem wewnętrznym a audytem śledczym³⁸

Warunek	Audyt wewnętrzny	Audyt śledczy
Przedmiot badania	Szerokie spektrum procesów, zachodzących wewnątrz organizacji, będących integralną częścią jego działalności	Podejrzenia klienta dotyczące możliwych nadużyć i oszustw wewnątrz instytucji
Cel badania	Wniesienie wartości dodanej w postaci usprawnienia przebiegu procesów poprzez wydane rekomendacje i zalecenia	Weryfikacja podejrzeń klienta, zebranie dowodów w celu dalszego ich wykorzystania przez klienta
Obszar zainteresowania	Funkcjonowanie komórek organizacji, zgodność procesów wewnętrznych z prawem, zarządzanie ryzykiem w organizacji	Zarówno finansowe jak i niefinansowe obszary działalności organizacji, mogące przynieść informacje o nadużyciach
Źródła informacji	Sprawozdania, obserwacja	Wywiady, obserwacja, ogleźdźiny rozmowy wyjaśniające, analizy kryminalne, sprzęt elektroniczny
Wynik badania	Sprawozdanie z audytu, rekomendacje	Sprawozdanie z audytu śledczego oraz – w zależności od woli klienta – złożenie zawiadomienia do organów ścigania

Część II: Przystępczość gospodarcza

Przystępczość gospodarcza nie stanowi prawnokarnego *novum*, a jej występowanie wiąże się bezpośrednio z powstawaniem pierwszych większych organizacji państwowych odgórnie zarządzanych i administrowanych. Wraz z rozwijającą się wymianą handlową i rozkwitającą gospodarką towarową ludzkość doświadczała mniej albo bardziej dolegliwych nieuczciwych praktyk, zaburzających system wymiany handlowej. Śmiało można więc stwierdzić, że czyny te występują na świecie od wielu tysięcy lat¹². Na przestrzeni wieków przystępczość gospodarcza ewoluowała wraz z rozwojem systemów gospodarczych i obejmowała czyny o charakterze kryminalnym. Historia pokazała niejednokrotnie, że duży wzrost przystępczości gospodarczej wiąże się z istotnymi zmianami ustrojowymi i społecznymi, na przykład takimi, jakie miały miejsce w Polsce w 1989 roku. To dowodzi, że to niewydolny

aparatus państwowy w połączeniu ze sprzyjającą sytuacją gospodarczą są głównymi czynnikami kryminogennymi, sprzyjającymi rozwojowi przystępczości gospodarczej¹³.

Przystępczość gospodarcza charakteryzuje się w pewnej części odmiennymi przymiotami od przystępczości pospolitej. Dla zrozumienia jej istoty warto znowu powołać się na twórcę teorii *white collar crime*, E. Sutherlanda. Posiłkując się jego rozważaniami o charakterze *stricte* kryminologicznym, wyróżnić można cechy charakterystyczne dla tego rodzaju przystępczości. Są to¹⁴:

- Zawoalowany charakter – wysoki stopień profesjonalizacji sprawcy, nierozzerwalny związek czynu z jego pozycją i wiedzą np. ekonomiczną;
- Metodyczny sposób działania – wykorzystywanie wiedzy podmiotów o charakterze doradczym w celu

7 Mojsoska, S., Dujovski, N. (2015). Recognizing of forensic accounting and forensic audit in the South-Eastern European Countries. *Jornal of Eastern-European Criminal Law*. 1, S. 213.

8 Sutherland, E. (1940). The White-Collar Criminality. *American Sociological Review*.

9 Sinason, D., Pacini, C. (2001). An Empirical Analysis of the Role of Fraud in Client Firm Market Reaction to Auditor Lawsuits. *Journal of Forensic Accounting*. 1, S. 215-240.

10 Dobrowolski, Z., Kościelniak, J. (2018). *Audyt śledczy w spółkach Skarbu Państwa i spółkach komunalnych*. S. 6.

11 Zob. np. *Ibidem*, s. 6; Wróbel, K. (2014). Audyt śledczy – odpowiedzialność za rzetelność sprawozdania finansowego na gruncie ustawodawstwa polskiego. *Edukacja Prawnicza*. 5, S. 1.

12 Palacz, D. (2018). Pojęcie, symptomy i cechy przystępczości gospodarczej. [w:] Łabuz, P., Malinowska, I., Michalski, M., Safjański, T. (2018). *Przystępczość gospodarcza. Istota zjawiska. Zasady odpowiedzialności, mechanizmy przystępcze i metody działania sprawców*. S. 51.

13 Lampe, E. J. (1998). Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. 3, S. 115.

14 Palacz, D. op. cit., S. 64.

- stwarzania pozorów legalności;
- Brak elementu przemocy
- Najczęściej skutek w postaci strat materialnych oraz niematerialnych o dużej wartości
- Charakter umyślny
- Mnogość osób fizycznych i prawnych, będących ofiarami przestępczego procederu

Sam termin *przestępczość gospodarcza* jest pojemny i w literaturze prezentowanych jest wiele jego definicji. Dla lepszego zrozumienia powyższego zagadnienia przyjęto definicję O. Górniok, która przestępstwa gospodarcze określiła jako „czyny karalne godzące lub zagrażające ponad indywidualnym dobrem w sferze życia gospodarczego, polegające

Część III: Wybrane metody kryminalistyczne

Kryminalistyka jest nauką interdyscyplinarną, korzystającą z dorobku szerokiego spektrum nauk. To właśnie mnogość technik kryminalistycznych sprawia, że tak chętnie została zaadoptowana przez zawody i branże, które niekoniecznie mają związek z organami ścigania. Tak też stało się w przypadku audytu śledczego, którzy szeroko czerpie z wypracowanych w ramach nauki kryminalistyki metod wykrywczych:

- Przesłuchania
- Przeszukania
- Informatyki kryminalistycznej
- Analizy kryminalnej
- Białego wywiadu

Aktywność audytora śledczego w znacznym stopniu pokrywa się z pracą dochodzeniową – śledczą, prowadzoną w ramach czynności taktycznych i technicznych, będących domeną organów ścigania. Działanie zgodnie z najlepszymi praktykami wypracowanymi w toku ewolucji pracy śledczej pozwala na sprawniejsze i szybsze dochodzenie do prawdy materialnej – ujawnienia nadużycia w instytucji bądź przedsiębiorstwie. Ułatwia również pracę samych organów ścigania, do których informacja o stosownym nadużyciu dotrzeć może w wyniku pracy audytora. Tak zebrany materiał dowodowy cechuje większa wiarygodność, ponieważ czynności przeprowadzone przez audytorów zgodne są ze sztuką i metodologią. Czynniki te wpływają na szczególne zorientowanie audytu śledczego na wykorzystanie metod kryminalistycznych.

Na potrzeby pracy autor przeprowadził trzy wywiady swobodne z praktykami – audytorami śledczymi - reprezentującymi firmy konsultingowe z tzw. grupy BIG4. Byli to zarówno młodszy, jak i bardziej doświadczony śledczy – począwszy od starszego analityka, przez konsultanta aż po dyrektora działu. Oprócz tego przeprowadzono wywiad z ekspertem do spraw przeciwdziałania przestępstwom wewnętrznym w jednym z największych banków w Polsce. Wywiad miał charakter swobodny; podczas rozmowy poruszane były tematy bezpośrednio związane z określonym w toku pracy problemem badawczym, jak i problemy sygnalizowane przez rozmówców, zależne od ich stażu, doświadczenia i osobistych

na naruszeniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji¹⁵.

Występowanie zjawiska przestępczości gospodarczej nie ogranicza się do instytucji publicznych; ma ono więc realny wpływ na funkcjonowanie gospodarek i podmiotów prywatnych. Wywiera destrukcyjny wpływ na wiele dóbr, które ustawodawca objął ochroną w ramach Kodeksu karnego (i nie tylko) – prawidłowe funkcjonowanie obrotu gospodarczego, zaufanie klientów i uczestników gospodarki do systemu czy zdrową konkurencję. Są to przestępstwa, będące w szczególnym zainteresowaniu audytu śledczego.

spostrzeżeń.

Wszyscy rozmówcy jednogłośnie stwierdzili, iż audyt śledczy niewątpliwie korzysta z szerokiego spektrum metod, określanych mianem kryminalistycznych. Warto zaznaczyć, że umiejscowienie konsultingowych usług śledczych różni się w zależności od wewnętrznie przyjętego podziału na działy w firmie. Na zespół audytu śledczego składa się więc często kilka wyspecjalizowanych komórek, które działają wspólnie w celu ustalenia prawdy materialnej i okoliczności zdarzenia. Są to np. zespoły informatyki śledczej, zespoły analityków *big data*, specjalistów posiadających doświadczenie w organach ścigania (przesłuchania) czy osoby zarządzające projektem (tworzące „plan śledztwa”, kontaktujące się bezpośrednio z klientem). Widać tutaj również podobieństwo do pracy dochodzeniowo-śledczej policji, w ramach której poszczególne wydziały zbierają i analizują informacje właściwe dla specyfiki danego departamentu.

Ogólne spostrzeżenia rozmówców dotyczyły przede wszystkim samego procesu śledztwa i jego ekonomiki. Jak wskazywał jeden z nich:

„Organizujemy burzę mózgów, zastanawiając się jaki jest problem, czego oczekuje od nas klient i kierując się zasadą *thinking out of the box* dokonujemy analizy możliwych posunięć. Przy tym mamy na uwadze, żeby proponowane przez nas czynności były możliwe do przeprowadzenia w rozsądnym czasie. Musimy zawsze pamiętać, że działamy na rynku prywatnym w sferze biznesu – nie możemy więc proponować czynności zbyt drogich (na które klient się nie zgodzi albo finalnie nam za nie nie zapłaci) lub zbyt czasochłonnych. Należy brać również pod uwagę nasze zasoby. Nie ma więc żadnej *checklisty*, która obecna jest w przypadku pracy policyjnej i wynika bezpośrednio z ustawy”.

Warto zaznaczyć również rolę, jaką odgrywa zebrany w toku audytu śledczego materiał dowodowy w potencjalnym postępowaniu sądowym, o czym mówił jeden z rozmówców:

„Jaki prokurator i jaki policjant kryminalny nie wykończy czegoś, co zostało już zrobione i – nierzadko – czegoś, co zostało zrobione lepiej? Policja nie ma takich środków i tyle czasu, aby zrobić to zawsze w sposób tak kompleksowy, jak delegowany do konkretnej sprawy zespół audytorski. Nie

ma mowy, by coś wyszło z naszego zespołu i nie trzymało wysokiego poziomu, jakiego wymaga klient”.

Jeden z audytorów stwierdził, że mniej więcej połowa raportów końcowych wykorzystywana jest przez organy ścigania. Zaznaczył jednak, że często zleceniodawcą konkretnego zadania są same organy ścigania. Członkowie zespołu audytu śledczego bywają również wzywani do sądu jako eksperci w swojej dziedzinie, co – wydawać by się mogło - nadawać może wynikom pracy takich audytorów szczególnej wartości. Świadomość potencjalnego wykorzystania zebranego materiału w ramach procesu sądowego istnieje już w trakcie jego tworzenia, ponieważ w zespole obecni są karniści, których zadaniem jest odpowiednie formułowanie konkretnych części raportów.

Podstawową metodą stosowaną w ramach audytu jest przesłuchanie, określane przez wszystkich rozmówców jako „rozmowa wyjaśniająca”. Ma ona charakter bardzo zbliżony do przesłuchania, przeprowadzanego przez uprawnione do tego organy ścigania. Należy jednak podkreślić, że audytor śledczy nie posiada uprawnień funkcjonariusza i działa na podstawie umowy z klientem, a nie przepisów kodeksu postępowania karnego, toteż nie można podczas rozmowy wyjaśniającej wobec osoby przesłuchiwanej stosować rygorów procedury karnej. Nie wyklucza to jednak możliwości wykorzystania przez audytorów śledczych odpowiednich technik i dobrych praktyk, wynikających z przepisów prawa czy pracy policyjnej. Świadczą o tym wielokrotne odwołania do taktyki przesłuchań:

„Osoba, która ma przeprowadzić rozmowę wyjaśniającą, powinna być nie tylko dobrze do niej przygotowana, ale również posiadać odpowiednie kwalifikacje i być świadoma pewnych osobliwości, jakie z takim przesłuchaniem się wiążą. Dobrym rozwiązaniem jest posiadanie certyfikatu CFE (Certified Fraud Examiner – przyp. autora), w ramach którego przechodzi się odpowiednie szkolenia dotyczące m. in. etapów przesłuchania. Dobrze jest znać pewne koncepcje, dotyczące przesłuchania – jak nawiązać więź z osobą przesłuchiwaną, jak prowadzić tę rozmowę, w jaki sposób odnosić się do tej osoby”.

Istotna jest również taktyka, jeżeli chodzi o konfrontowanie rozmówcy z posiadanymi informacjami lub materiałem dowodowym, zgromadzonym w ramach audytu. Rozmówcy wskazywali na różne metody ujawniania dowodów; począwszy od sukcesywnego zbijania argumentacji przesłuchiwanego poprzez selektywne ujawnianie materiału, na całościowym ujawnieniu dowodów celem zaskoczenia rozmówcy kończąc:

„Ludzie reagują różnie; pójście pewnym torem rozmowy może okazać się zupełnie bezcelowe i właśnie w takim momencie wiedza o przesłuchaniach pomóc może dobrą odpowiednio metody do charakteru osoby przesłuchiwanej”.

A także:

„Zaczyna się od kwestii ogólnych, aby przejść następnie do konkretnego przypadku, np. zadać pytanie: >Jak wygląda proces przetargowy? <, a następnie – na konkretnym przykładzie nadużycia – dlaczego te elementy nie zostały zachowane”.

Dużym wyzwaniem dla audytora śledczego jest również merytoryczne przygotowanie do rozmowy wyjaśniającej.

Rozmówcy wskazywali (pośrednio albo bezpośrednio), że najczęściej podczas takiego *quasi* przesłuchania dochodzi do konfrontacji pomiędzy audytorami a osobami, określanymi szeroko jako białe kołnierzyki czy kadra wyższego szczebla. Są to osoby, które cechuje duże rozeznanie w swojej dziedzinie, a także świadomość procesów zachodzących wewnątrz firmy. Jest to o tyle istotne, że audytor powinien w sposób poważny podejść do merytorycznego przygotowania, aby nie zostać uznanym za nieprofesjonalnego lub niemającego pojęcia o danym wycinku rzeczywistości. Jak jednak wskazywali rozmówcy, wiedza i umiejętności przeprowadzania rozmów wyjaśniających przychodzą wraz z doświadczeniem i „nie wszystkiego nauczysz się z książek”. Jeden z rozmówców, mający doświadczenie z pracy w policji w pionie gospodarczym zakomunikował również, że osoby prowadzące rozmowy wyjaśniające w ramach audytu śledczego mają – jego zdaniem – nierzadko lepsze zaplecze merytoryczne niż funkcjonariusze policji, którzy często fachu uczą się na własnych błędach. Rozmówcy zwracali również uwagę na potrzebę nawiązania „nici porozumienia” z pracownikiem, będącym podejrzanym o nadużycia, a także na fakt racjonalizacji czynu przez takich pracowników; aby sprawnie przeprowadzić rozmowę wyjaśniającą i nie doprowadzić do zamknięcia się rozmówcy, należy wykazywać się empatią i unikać jednoznacznych zwrotów i wyrażania własnej opinii na jego temat. Rozmówcy wskazywali również na fakt, że rozmowa taka jest w pełni dobrowolna, a osoba przesłuchiwana może taką rozmowę przerwać:

„Najważniejszy punkt – cała rozmowa jest dobrowolna. Dobrowolność należy zapewnić i potwierdzić. Rozmówca może po prostu wstać i wyjść. Rzadko się to zdarza, bo ludzie zdają sobie sprawę, że jeżeli tak zrobią, to grożą im konsekwencje z racji kodeksu pracy”.

Zaznaczano również, że dużą rolę odgrywa uwzględnienie czasu, miejsca i okoliczności, w jakich dana rozmowa będzie się odbywała. Według jednego z rozmówców jest to istotne z punktu widzenia przyszłego postępowania sądowego, podczas którego wnioski wysnute z rozmowy mogą być przez drugą stronę podważane i atakowane ze względu na okoliczności, w jakich prowadzona była cała rozmowa. Dobrą praktyką jest dokumentowanie jej przebiegu w formie notatek, możliwych następnie do wykorzystania przy opracowywaniu raportu. Na uwagę zasługuje również fakt obecności przy rozmowie przynajmniej dwóch audytorów, którzy w razie potrzeby mogą być świadkami jej przebiegu. Takie rozwiązanie pomaga również w obserwacji rozmówcy. Jak wskazuje jeden z audytorów:

„Tworzy się paralelne sytuacje – >wyobraźmy sobie osobę...<. Dokonuje się obserwacji reakcji, zmiany tonu głosu, skracanie wypowiedzi czy wypowiadanie się w liczbie mnogiej albo w trzeciej osobie. W takich przypadkach kładzie się szczególny nacisk na obserwację”.

Poruszona została również kwestia „królowej dowodów”, czyli przyznania się. Rozmówcy wskazywali, że przyznanie się nie jest konieczne, jednakże występuje bardzo często:

„Nigdy nie usiłujemy dążyć do tego, aby ktoś się nam przyznał. Nie jest to aż tak istotne – najważniejsze jest to, aby – na przykład - wykazać, że informacje, które uzyskaliśmy od

rozmówcy nie znajdują potwierdzenia w faktach, tym samym wykazując kłamstwo”.

Ciekawym elementem rozmów wyjaśniających jest ich mobilność. Audytorzy mogą przemieszczać się po terenie firmy, aby oglądać konkretne miejsca lub zebrane dowody. Warto przypomnieć, że jest to rozmowa nieformalna, toteż daje ona większe możliwości, niż kodeksowe przesłuchanie. Pozwala też lepiej kreować i panować nad sytuacją.

Inną formą działania w ramach prowadzonego audytu jest przeszukiwanie. Rozmówcy wskazywali na wykorzystanie tego rodzaju czynności w celu poszukiwania przedmiotów mających związek ze sprawą:

„Może mieć miejsce przeszukiwanie szafki pracowniczej, biurka czy śmietnika w celu poszukiwania przedmiotów, które nie powinny się tam znajdować”.

Do przeszukania dochodzi wyłącznie za zgodą klienta. Zwrócono uwagę na fakt, że samo pojawienie się zespołu audytorów śledczych w firmie wynika z działania na zlecenie, więc jest to czynność umocowana i zgodna z wcześniej ustalonymi warunkami. Stosowana jest najczęściej przy sprawach większego kalibru lub gdy zachodzi podejrzenie, że dana osoba nie posiada dokumentów w formie elektronicznej i należy ich szukać w biurze lub biurku w siedzibie firmy. Istotne jest również dobre rozplanowanie czynności:

„Tworzymy plan przeszukania – ilu ludzi, gdzie oraz czego będzie szukać. Przeszukanie powinno odbywać się przy użytkowniku danego miejsca (pracownika), a znalezione rzeczy zapisane powinny być w >protokole<. Przeszukane pomieszczenie jest zabezpieczane plombami”.

Rozmówcy jasno wyrazili pogląd, że przeszukiwanie często jest ostatecznością i powinno być wykonywane z należytą ostrożnością. Spowodowane jest to faktem, iż czynność ta bardzo ingeruje w prywatną sferę pracownika, a ponadto psuje nastrój w firmie i wprowadza do pracy audytorów niepotrzebny „element sensacji”, mogący utrudnić dalsze działania.

Przeszukania odbywają się najczęściej w sprawach większej wagi, ponieważ dla audytorów nie stanowią szczególnie cennego źródła informacji. Podobnie jak w przypadku rozmów wyjaśniających i przesłuchania, przeszukiwanie kodeksowe i „audytorskie” mają zbliżony przebieg, jednak kompletnie inne prawne umocowanie. Nie wyklucza to jednak działania zgodnie ze sztuką, prezentowaną w podręcznikach policyjnych czy kodeksie postępowania karnego.

Podczas wywiadów kładziono szczególny nacisk na wykorzystanie szeroko rozumianej informatyki na potrzeby audytu śledczego. Wszyscy rozmówcy wskazywali na ogromną wagę, jaką przywiązuje się do automatycznej systematyzacji danych nieustrukturyzowanych:

„Ogromna praca wkładana jest w rozwiązania, pozwalające przeprowadzać analizę danych, uzyskanych np. z serwerów. Jak ułatwić sobie pracę, w jaki sposób zorganizować uzyskany materiał, aby zespół analityczny mógł lepiej i szybciej wyciągnąć to, czego poszukujemy”.

Informatyka śledcza w służbie audytu śledczego to przede wszystkim odzyskiwanie danych z nośników i serwerów oraz analiza metadanych. W jej ramach pracuje zespół E-discovery, pracujący przede wszystkim na danych nie-

ustrukturyzowanych:

„E-discovery to analiza danych nieustrukturyzowanych. Dla przykładu – buduje się bazę słów-kluczy, na podstawie której przegląda się konkretne dane, aby wyciągnąć te istotne dla biegu sprawy”.

Różnica między informatyką śledczą a E-discovery wydaje się być płynna; oba zespoły jednak ściśle ze sobą współpracują, a wynik ich prac ma duże znaczenie dla szybkości i łatwości dalszej analizy zgromadzonego materiału przez resztę zespołu dochodzeniowego.

Warto zwrócić uwagę na dane zabezpieczone hasłem lub zaszyfrowane:

„Nie włamujemy się do sprzętu, gdy nie mamy stuprocentowej pewności, że są tam wyłącznie rzeczy służbowe. Jeżeli w firmie wdrożona jest polityka mówiąca, że na sprzęcie służbowym znajdują się wyłącznie dane związane z pracą, to sprawa jest ułatwiona. W innym przypadku prosimy o oznaczenie rzeczy prywatnych”

Tak więc informatyka kryminalistyczna w ramach audytu śledczego pomaga w automatyzacji pewnych mozolnych czynności, niezbędnych dla ustalenia prawdy materialnej. Jest również metodą, pozwalającą zdobyć niewidoczne na pierwszy rzut oka informacje (na przykład czas używania i użytkownika danego dokumentu, datę powstania, datę ostatniej modyfikacji).

Zespół analityków ma za zadanie dostarczone przez informatyków śledczych zbiory informacji przedstawić w formie przystępnej dla odbiorcy końcowego. Rozmówcy byli zgodni co do faktu, że analiza śledcza wykorzystywana może być w każdym rodzaju spraw, w szczególności w tych o dużym stopniu skomplikowania. Akcentowano duże podobieństwo analizy kryminalnej do śledczej analizy danych:

„Pracujesz na dużych danych i masz wyciągnąć z tego wnioski. Jest to bardzo podobne do śledczej analizy danych”.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że jest to przede wszystkim praca na ustrukturyzowanych danych, zawierających przede wszystkim liczby i dane personalne. Stąd też tak dużo uwagi przywiązuje się do unifikacji ich formatu i strukturyzacji:

„Stosuje się tak zwany *data cleansing* - wyczyszczenie danych i zunifikowanie ich formatu, aby ich przeglądanie było prostsze i łatwiejsze. Pozwala to zorganizować pracę i uwypuklić schematy, które być może nie byłyby zauważone w gąszczu informacji niepoukładanych. Często korzystamy z autorskich programów, pozwalających na oznaczenie na przykład podejrzanych transakcji bankowych. Programy takie pomagają wykazywać sieci powiązań między podmiotami i ludźmi. Wykorzystujemy wiedzę ludzi z różnej działości z różnym *backgroundem* w danej sprawie, co daje szeroki ogląd i pozwala wycisnąć maksimum informacji”.

Analiza śledcza pozwala wykazać w sposób przystępny powiązania między danymi różnego rodzaju. Dla ich lepszego zrozumienia stosuje się programy wizualizacyjne, pozwalające „z marszu” na zrozumienie nawet najbardziej zawilego schematu przestępczego. Jest to o tyle istotne, że zleceniodawca w raporcie końcowym powinien otrzymać zrozumiałe dla niego podsumowanie, które w sposób możliwie zwięzły wykaże ustalone fakty, poparte zebrany materiał dowo-

dowym. W tym celu zespoły prowadzące audyty korzystają z różnych rozwiązań technologicznych:

„Wykorzystujemy narzędzia autorskie, np. w przypadku afery Amber Gold, gdy wizualizowaliśmy przepływy między osobami. Wykorzystujemy zewnętrzne programy, takie jak i2, Tableau, PowerBI. Dostosowujemy również programy wewnętrzne, stosowane na przykład w biologii, które dobrze wizualizują zbiory danych. Pomaga nam to również uzyskiwać szerszy ogląd na aktualnie posiadaną wiedzę oraz w odpowiednim momencie weryfikować hipotezy śledcze”;

„Zaczynają się to robić zbiory wielobazowe – osoby, powiązania, mapy. Czasem robi się z tego różne plansze”.

Co ważne, mimo częstego używania dostępnej na rynku technologii, audytorzy zwrócili uwagę na ostatni łańcuch w ogniwie, którym jest człowiek – bowiem każda analiza programu 54 kończy się organicznym sprawdzeniem otrzymanych informacji. Następnie – jak przekazał jeden z rozmówców – dokonuje się oceny, prowadzącej do zaplanowania kolejnych czynności w śledztwie. Czynnikiem ludzki okazuje się nieodzowny również w przypadku znajomości samego zakresu działalności analizowanego podmiotu:

„Dla analizy ważna jest znajomość procesów w firmie – pozwala to stworzyć konkretne analityczne testy, odpowiadające na konkretne pytania”.

I tak, w przypadku analizy korzystania przez pracowników z kart flotowych, służących do tankowania samochodów, za pomocą odpowiednio przygotowanego materiału i pracy analityków śledczych wykazać pewne anomalie – zbyt częste tankowanie, tankowanie kilku samochodów itd. Wszystkie te kwestie w tym i innych przypadkach wymagają wyjaśnienia i sprawdzenia, aby ograniczyć możliwość wystąpienia wyników *false positive*.

Analiza śledcza (kryminalna) wydaje się być jednym z ważnych elementów pracy audytora śledczego. Z uwagi na często duże skomplikowanie prowadzonych spraw, może być ona (i jest z powodzeniem) stosowana zarówno przez wyspecjalizowane organy ścigania, jak i w ramach audytu śledczego.

Według audytorów integralną częścią audytu śledczego jest tzw. biały wywiad. Jest on wykorzystywany w sposób mniej albo bardziej zaawansowany, jednak obecny jest w sprawach o różnym charakterze:

„Każdą firmą i osobą, którą prześwietlamy – a są to podmioty z całego świata – jest przez nas analizowana przy użyciu różnych baz. Dla przykładu – brytyjski rejestr Companies House, w którym w sposób bardzo przejrzysty znaleźć można szczegóły takie jak daty, nazwiska czy kwoty. Można to określić jako element KYC (*Know Your Customer* – przyp. autora) – sprawdzenie, czy na pewno zgadzają się informacje, które mamy z tymi, które znalezione zostały w Internecie”.

Różnorodność projektów wymaga od śledczego znajomości technik białowywiadowczych i potencjalnych baz z całego świata. Rozmówcy wskazywali, że zdarza im się korzystać z raportów, tworzonych przez wywiadownie gospodarcze. Powstają one na bazie otwartych źródeł informacji, niejako w wyniku pracy infobrokerskiej.

W wywiadach poruszona została również kwestia umiejętności i predyspozycji śledczego, prowadzącego wywiad jawnoźródłowy:

„Každy powinien potrafić dane publiczne wyciągać. Mowa także o mniej oficjalnych źródłach, takich jak media społecznościowe. Nie włamujemy się nikomu na prywatne konta, korzystamy jedynie z dobrodziejstwa publicznych źródeł. Czasem okazuje się, że osoba, która przedstawia się jako niezamożna, pokazuje się na Instagramie z zupełnie innej strony; drogie samochody, podróże itp. To daje nam dużo informacji”;

„OSInt musi być prowadzony przez bardzo doświadczone lub spostrzegawcze osoby. Powinni go robić ludzie o określonych cechach, szczególnie te które po prostu lubią to robić”.

Jak wskazuje sama nazwa tej metody (*Open source intelligence*, wywiad jawnoźródłowy) nie są to informacje ukryte. Dotarcie do nich może jednak wymagać umiejętności i wiedzy. Jeden z audytorów stwierdził, że biały wywiad nie jest tzw. *game changerem*, natomiast wykorzystywany jako ostateczne potwierdzenie zebranego materiału dowodowego pozwala poszerzyć go o ciekawe wątki.

Biały wywiad znany jest od stuleci, mimo to forma jego prowadzenia nie zmieniła się radykalnie. Zmieniły się jedynie źródła; dziś OSInt to przede wszystkim Internet, dlatego też jeden z rozmówców wspominał o chęci automatyzacji tego procesu:

„OSInt jest działką, którą trzeba automatyzować, ponieważ dzisiaj jest bardzo czasochłonny. Jest to możliwe poprzez zadawanie konkretnych pytań w wyszukiwarce. Pozwoli to uniknąć możliwość błędu ludzkiego”.

Zastosowanie białego wywiadu w audycie śledczym i organach ścigania nie różni się, ponieważ możliwości dotarcia do jawnoźródłowej informacji są te same. Wydaje się, że dzięki wciąż postępującej informatyzacji społeczeństwa metoda ta będzie przynosiła coraz to lepsze wyniki i stosowana będzie chętniej zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym.

Opisane metody kryminalistyczne obecne są w codziennej pracy audytorów śledczych. Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów, nie każda z metod stosowana jest z równym natężeniem, jednakże wszystkie znajdują uznanie i mają swoje miejsce w śledczej pracy audytorów.

Audytorzy śledczy podczas wywiadów swobodnych wspominali również o innych metodach kryminalistycznych. Pierwszą z nich jest praca operacyjna. Namiastka tego rodzaju metody przedstawiana była przede wszystkim w przypadkach konieczności konfrontacji posiadanych informacji ze stanem faktycznym na przykład w przypadku deklaracji pracy w konkretnym miejscu czy dowozu towarów we wskazanym miejscu i czasie. Do ciekawej konkluzji doszedł jeden z rozmówców:

„Jaki to byłby *forensic*, gdybyśmy wszystko robili z biurą?”.

Według relacji zdarzało się, że wybrane osoby chodziły pod dany adres, aby sprawdzić, czy figurant mieszka w miejscu, o którym zespół posiadał informacje. Wskazywano również, że w bardziej skomplikowanych obserwacjach korzysta się z usług detektywistycznych.

Podobnie rzadko wykorzystywana była metoda badań pisma ręcznego. Jeden z rozmówców wspominał, że firma zakupiła kiedyś „maszynę do badania składu tuszu”, jednak

była ona wykorzystana tylko kilka razy ze względu na fakt, że w przypadku konieczności badania autentyczności podpisu wykorzystuje się zewnętrznych ekspertów.

Jako ciekawostkę należy potraktować wykorzystanie badań poligraficznych, które odznaczały się najniższym wykorzystaniem w stosunku do wszystkich innych metod kryminalistycznych. Rozmówcy sceptycznie podchodzili do wyników takiego badania, a jedyny efekt dla swojej pracy widzieli w mechanizmie psychologicznym rodem z „efektu CSI”, jaki propozycja takiego badania mogłaby wywołać u

osoby podejrzanej. Wspominano również o zagrożeniach, płynących z zastosowania tej metody:

„Łatwo narazić się na oskarżenia. Badanie to źle się kojarzy, a staramy się unikać nieprzyjemnych sytuacji. Często jesteśmy w stanie mniej ofensywnie uzyskać potrzebne informacje”.

Nie wyklucza to jednak zastosowania badań poligraficznych w sektorze prywatnym. Na takie przypadki w rozmowach wskazywali audytorzy, jednak każdy z nich zaznaczył, że nie jest to domeną pracy audytora śledczego.

Zakończenie

Audyty śledcze niejednokrotnie przyczyniły się do wykrycia ogromnych przestępczych mechanizmów o skomplikowanej strukturze i wielowątkowym charakterze. Stanowi skuteczne narzędzie walki z przestępczością gospodarczą, zarówno w sektorze prywatnym, jak i publicznym. Skuteczność ta nie byłaby tak duża, gdyby nie odpowiednio zaadaptowane do nowych warunków metody kryminalistyczne, kojarzone przede wszystkim z organami ścigania.

W ramach niniejszej pracy wykazano przyczyny, dla których w ubiegłym wieku audyt śledczy wyrósł z audytu wewnętrznego, by następnie pokazać szerokie spektrum przestępczej działalności z uwzględnieniem kilku przykładów, jakie obejmuje on swym zainteresowaniem. Przestępczość ta – jak wielokrotnie wskazano – nieustannie ewoluuje, dostosowując się do dynamicznie zmieniającego się świata. Podobnie na ten wieczny ruch reagują organy ścigania i audyt śledczy, dostosowując dzielone między sobą metody kryminalistyczne do realiów pracy i charakterystyki wyzwań, z jakimi przychodzi się im mierzyć.

Podobieństwa pracy funkcjonariusza i audytora śled-

czego zostały przedstawione na konkretnych przykładach. Pozwala to z pełną stanowczością stwierdzić, że dzisiejsza kryminalistyka – tak jednoznacznie kojarzona z aparatem państwa i pracą policyjną – znajduje z powodzeniem zastosowanie również w branżach i zawodach na pierwszy rzut oka jej odległych. Stwarza to duże możliwości rozwoju w sektorze prywatnym dla pasjonatów i studentów kryminalistyki, którzy posiadając odpowiednią wiedzę, umiejętność jej zastosowania w praktyce i dużą możliwość adaptacji do zmiennych warunków, spełniać się mogą także w rejonach dotychczas dla nich nieznanymi.

Patrząc na dotychczasowe powiązania między kryminalistyką a audytem śledczym pokusić się można o dywagacje *pro futuro*, które sprowadzają się do jednego wniosku: szersze zastosowanie metod kryminalistycznych (szczególnie w napędzanym pieniądzem sektorze prywatnym) przyczyniać się powinno do zwiększenia nakładów – a co za tym idzie – dokładności i dostępności metod kryminalistycznych, co wydaje się być dobrą prognozą dla zwalczających przestępczość wszelkiego rodzaju służb i instytucji.

AUDIT AND CRIMINALISTIC

Jerzy Dembiński

Summary

This thesis takes up the subject of the usage of forensic methods in the work of an investigative auditor. The work aims to show the relationship between forensic science and investigative audit, indicate their common areas of interest, and clarify forensic methods adapted to the forensic audit. The analysis was divided into three chapters: the first – introducing the concept of audit, investigative audit, and its history; the second – focusing on economic crime and crimes

selected from its scope in statistical and normative terms; the third – describes some methods of forensic examination and the peculiarities of their application in the context of research audit practice.

Keywords: forensic science, investigative audit, economic crime, white-collar crime, forensic tactics, forensic technics.

AUDITAS IR KRIMINALISTIKA

Jerzy Dembiński

Santrauka

Šiame straipsnyje nagrinėjama kriminalistinių metodų panaudojimo auditoriaus darbe problematika. Darbu siekiama parodyti kriminalistikos ir tiriamojo audito ryšį, nurodomos bendros jų interesų sritys, teismo ekspertizei pritaikomi kriminalistikos metodai. Straipsnis suskirstytas į trys pagrindinius skyrius: pirmame – supažindinama su audito samprata, tiriamuoju auditu ir jo istorija; antrame – pateikiama in-

formacija apie ekonominius nusikaltimus ir audito vietą bei reikšmę tiriant ekonominius nusikaltimus; trečiame – apibūdinami kai kurie teismo ekspertizės metodai ir jų taikymo ypatumai tyrimo audito praktikos kontekste.

Raktiniai žodžiai: kriminalistika, kriminalistikos technika, tyrimo auditas, ekonominiai nusikaltimai, baltųjų apykaklių nusikaltimai, kriminalistikos taktika.